

ЯКИЙ ШЛЯХ НАМ ОБРАТИ?

Олександр ШМОРГУН

Нещодавно Україна відзначала визначну і радісну подію - День Незалежності. Як відомо, Президент республіки Леонід Макарівч Кравчук, виступив на присвяченому цій події Всесвітньому форумі українців з великою програмною промовою. Він підбив підсумки, дав оцінки здобуткам і помилкам, накреслив перспективи подальшої розбудови молодій державі. Загалом промова справляє позитивне враження. Але, на жаль, коли Леонід Макарівч перейшов до тезового викладу ідей економічної реформи, це позитивне враження дещо зменшилось. Президент сказав, що при плановій економіці ми вже пожили, економіка ж всіх цивілізованих країн розвивається за законами ринку. Отже, хоча можна звичайно примусити занявчати і папугу, але мишей ловить тільки кіт. А тому не варто знову "відкривати Америку", треба скористатись вже існуючим досвідом. І ні в якому разі не повертати назад під приводом пошуків якогось третього, не планового і не ринкового, шляху. Звичайно можна було б зважити на певні спрощення і афористичність, спрямовані на збільшення пафосу емоційного впливу, яких вимагає жанр урочистої промови. Але невиразні і нечіткі формулювання особливостей суспільно-економічного ладу, до якого ми крокуємо, в Проекті Конституції загалом наводять на сумні роздуми і породжують безліч за-

питань. Хіба тим, хто допомагав готувати економічний розділ промови Президента, не відомо, що "далеко не кожний кіт гарно ловить мишей", тобто ринкова економіка існує в десятках країн, які проголосили священним правом приватної власності і все ж таки ледве живіють, стагнуючи при ринковій економіці не менше, ніж ми при плановій? З іншого боку, економіка розвинених країн будується на безмежному розширенні споживання (чого зокрема вимагають закони конкуренції), а цей шлях, як то кажуть, "технічно" недосяжний в силу обмеженості світових природних ресурсів і постійно зростаючих у глобальному масштабі демографічних проблем. (Відомо, наприклад, що тільки США, населення яких складає лише приблизно 5% світової його чисельності, споживають приблизно 38% корисних копалин, великий обсяг котрих ввозиться з інших країн). Далі, стосовно третього шляху, чи існують дослідження, в яких би розроблялось питання про те, яким чином ринкова економіка в Україні повинна "стикуватися" з безпрецедентною в світовій практиці, тотально мілітаризованою, монополізованою, технологічно зношеною економікою в умовах розриву зв'язків багатих підприємств з постачальниками? І ще в якій мірі ідеї класичного лібералізму, що все голосніше лунають в команді Президента, відповіда-

ють існуючому менталітету українського народу? Адже відомий бізнесмен, політик і вчений Д.Сорос відзначає: "В західному суспільстві матеріальний інтерес буде переслідуватися ще довго після того, як повністю будуть задоволені матеріальні потреби, тому що ця гонитва задовольняє потреби в творчості. В інших суспільствах багатство стояло набагато нижче в ієрархії цінностей, і тому творча потреба знайшла інші засоби виявлення. Наприклад в Східній Європі поезією і філософією люди цікавляться набагато більше, ніж на Заході" (Сорос Д. Советская система: к открытому обществу.-М.-1991.- С.76). Отож не забуваймо, що до Східної Європи належить і наша держава...

Взагалі, які духовні світоглядні засади в межах комплексної реформи повинні компенсувати безмежне зростання приватновласницьких інтересів, виключати такі методи особистого матеріального збагачення, які можуть згубно впливати на націю в цілому? Адже, поряд з новою правовою базою важливим чинником становлення західноєвропейської цивілізації була так звана протестанська етика, яка виробила в масовій свідомості моральні засади, що не давали можливості економічному збагаченню перетворитись на беззастережний грабунок. В Росії, наприклад, "41 відсоток студентів і 32 відсотки співробітників вищої школи відкидають моральні

обмеження за економічних перетворень, вважаючи, що в бізнесі не може бути ніяких критеріїв, окрім економічної користі і економічної доцільності. Така мораль "середнього прошарку", що зароджується. "Все, що економічно ефективно, є моральним" - цей афоризм М.Шмельова стає домінантою суспільної свідомості" (Овсянников А. Власть тьмы. Новый мир.1992.- №8. С.246). Не думаю, щоб справи у формуванні справжньої виробничої етики капіталізму в нашій країні були кращі.

Як бути з далекосхідними країнами, які подібно до нас, стартували з дуже низького рівня економічного розвитку? Де в нашій науковій економічній літературі розробки, присвячені цій проблемі? Прибічникам же якнайшвидшого роздержавлення нашої економіки хочу нагадати, що реформатори так званих нових індустріальних країн - (НІК), прийшли до висновку: "Коли економічні стимули не працюють, ... в умовах низької комунікабельності, слабкого ринку рівень можливого спілкування низький, виникає потреба у "локомотиві" прогресу в особі держави. Економічна монополія держави породжує і монополію в галузі політики. Завдання концентрації ресурсів суспільства, що не прокинулось для активної праці, вирішується через політичний примус" (Михеев В. Азиатские модели. развития: социалистические и новые индустриальные страны". М.-1990.-С.141). На практиці це означає панування в політиці так званої "тіньової демократії", заснованої на конструктивному авторитаризмі, міжособистісних політичних зв'язках, спрямованих не на протистояння, а уз-

годження інтересів різних соціальних спільностей. (До речі обґрунтуванню теоретичних аспектів аналізу влади з точки зору загальної теорії систем, яке певною мірою підтверджує необхідність на перехідний період реформ запровадження принципу, що сформульований в нових індустріальних країнах: "Спочатку зростання, а потім демократія", присвячена моя публікація в третьому номері "Розбудови держави").

Що ж стосується планової системи, яка начебто панувала у нас сімдесят років, то насправді більшовики були тотальними прагматиками, які за гаслами про планування господарства і утопічними прогнозами розвитку, останні десятиліття тільки й займалися нескінченним залатуванням дірок в економіці. До того ж видатний дослідник більшовицької тоталітарної держави Р.Конквест в своєму "Великому терорі" слухав звернув увагу на те, що господарство в цій системі функціонувало на основі специфічного тіньового ринку, притаманного первісному капіталізму. Відбувалася жорстока конкуренція між монопольними галузевими відомствами за захоплення з допомогою корупції якомога більшої частини бюджету і матеріальних ресурсів, за формування на свою користь так званих п'ятирічних планів і безперервного їх "коректування". Справжнього державного економічного регулювання, яке, до речі, було породжене разом з ринковими механізмами саме капіталізмом, у нас ніколи не було і зараз, в період кардинальної реконструкції, опанування таким регулюванням і управлінням аж ніяк не менш важливе, ніж розвиток ринкових відносин.

Головне ж полягає в тому, що коли наш Президент закликає припинити пошуки третього шляху, він дійсно має рацію. Але не тому, що пошук цей безперспективний, а тому, що цей принципово новий шлях розвитку економіки вже давно винайдено! Робоча назва нової моделі, як відомо, - "змішана економіка". Але насправді мова йде про дійсно діалектичний синтез ринкового і не просто державного, а справді планово-прогнозованого регулювання економічних процесів. Що ж стосується тієї "планової" економіки, при якій ми вже начебто жили, то в сучасній західній літературі існує велика кількість робіт, в яких доводиться, що крайній варіант ринкового некерованого капіталізму і більшовицький варіант державницького капіталізму (до речі Ленін, майже не приховував, що для нього так званий соціалістичний і державнокапіталістичний устрій пруського взірця практично тотожні) мають спільні витоки у позитивізмі, прагматизмі, утилітаризмі ранньобуржуазної епохи, з її обсолютизацією найперших матеріальних благ, зведенням природи людини до суто біологічної, а її мотивації до споживацької. Некерований ринок і державний монополізм - два механізми отримання прибутку за всяку ціну, ігноруючи довгострокові інтереси нації. Це фактично дві моделі реального існування так званого класичного капіталізму.

На дивовижну тотожність класичного лібералізму і державницького соціалізму з свого часу звертали увагу ще Достоевський, Соловйов, Драгоманов. Блискуче обґрунтування цієї тези належить перу двох видатних представників могутньої київської філософ-

ської школи - Бердяєву і Булгакову, яких в свій час було заслано в еміграцію і яких неможливо запідозрити в симпатії до більшовиків. Пізніше доведенням спільних засад державницького соціалізму і ринкового капіталізму як двох моделей одного і того ж суспільного устрою, що пов'язаний з відчуженням існування людини від її сутності, займалися видатні мислителі, представники найрізноманітніших напрямів в філософії: Винниченко, Ясперс, Тойнбі, Тейяр-де-Шарден, Сартр, Камю, Мальро, Фром, Маркузе, Белл, Бенуа та інші. Всі вони доводили і доводять, що провідні тенденції сучасного світу мають пролягати саме третім шляхом. Ця нова соціально-економічна модель в різних концепціях носить назву кейнсіанського, конфуціанського капіталізму тощо. В чому ж полягає особливість цієї моделі? В принциповому, якісному переосмисленні головних засад так званого вільного ринкового суспільства, а саме понять ринку, приватної власності, конкуренції, демократії. Згідно з головними засадами загальної теорії систем таку нову соціально-економічну модель правильніше було б назвати не змішаною моделлю економіки, а *структурно-функціональною*. Вона орієнтована на досягнення рівноваги соціально-економічної системи за рахунок забезпечення збалансованості двох фундаментальних функцій буття соціуму: функції постійного відтворення вже досягнутого рівня матеріального та духовного виробництва, стабілізації існуючої соціальної інфраструктури, а також функції пошуку принципово нових елементів, вживлення яких в суспільну систему забезпечить її подальший динамічний роз-

виток. В своїх працях я доводжу, що в даному випадку розкривається діалектика цивілізаційної і соціокультурної функцій буття соціальної системи. За такого підходу мова йде не просто про необхідність доповнення ринкових механізмів ціноутворення державним регулюванням. В розвинених країнах зараз відбувається становлення і подальший розвиток не тільки різноманітних форм приватної власності, як бачиться багатьом нашим економістам, що складала проект Конституції, а *становлення складної системи функціонально різноманітних форм власності, що органічно взаємопов'язані і взаємодоповнюють одна одну в процесі вирішення суспільством найважливіших тактичних і стратегічних завдань*. Більше того, ця система форм власності в усе більшій мірі сприяє враховуванню індивідуальним запитам і психологічним особливостям окремих виробників. Так у підприємствах малого бізнесу, різноманітних кооперативних формах власності, так званих "венгурських" фірмах перевага надається тісному міжособистнісному зв'язку між виробниками, можливості беспосереднього взаємного контролю за якістю праці в процесі виробництва. Але такі форми власності пов'язані з відносно невеликими прибутками. Приватна власність - це перш за все ризик, великі девіденти, але одночасно і менше задоволення від самого процесу праці, більша безликість у виробничому процесі. Державна власність - це більша соціальна захищеність, проте менша можливість отримати відчуття економічної свободи, і таке інше.

Як бачимо, жодна з форм власності з точки зору її від-

повідності запитам людини не є ідеальною. Це ж стосується і макроекономічних процесів: кожна з форм власності пов'язана з ефективним виконанням лише певних завдань, і тому в принципі не повинна бути абсолютно домінуючою. Так кооперативна власність здатна оперативніше реагувати на швидку зміну запитів відносно невеликих прошарків населення. Приватна власність, яку б більш слушно було назвати персоніфікованою, оскільки вона пов'язана з персональною матеріальною відповідальністю власника за наслідки або співвласників економічної діяльності, найбільш ефективна там, де треба забезпечити масовий випуск стандартизованої промислової продукції. Як правило, саме персоніфікована форма власності дійсно пов'язана з найбільшою економічною ефективністю. Тому заклики в межах так званого плюралізму форм власності дати можливість кожній із них довести свої переваги, безпідставні. Без всяких експериментів можна сказати, що приватна власність "задавить" всі інші форми, виявиться найбільш конкурентноздатною і якраз тоді стане в повному розумінні приватною, поросійськи "частной", тобто економічною монополією, при якій одна невелика частка населення дістає практично необмежену можливість перерозподіляти національне багатство на свою користь. Така чиста приватна власність в розвинених країнах зустрічається хіба що в тіншовій мафіозній економіці.

Взагалі персоніфіковані форми власності найбільше орієнтовані на максимізацію прибутку, пов'язані з пануванням приватного матеріального інтересу, вони діють за

законами переливу капіталу в галузь з найбільшою нормою прибутку, що не може не вносити елементів дестабілізації в економічну систему, зменшувати її усталеність. Як противага їй в сучасному суспільстві виступають різноманітні форми державної власності. Так, вони менш рентабельні, сприяють зростанню рівня бюрократизації, але дозволяють виробляти товари і послуги на об'єктах, які з різноманітних причин не можна приватизувати, а також налагодити випуск малоприбуткових товарів, яких невідкладно потребує суспільство. Нарешті, державна власність дозволяє вирішувати певні соціальні проблеми, наприклад створення додаткових робочих місць для максимального обмеження безробіття, тощо. Взагалі в розвинених країнах в умовах державного обмеження або виключення ринкових механізмів конкуренції виробляється до половини ВНП

Як бачимо, сучасні економічні моделі, як і форми демократичної влади, являють собою складну систему балансів, поділу сфер впливу різних форм власності і їх взаємної противаги, що забезпечує гомеостатичне функціонування суспільства. В залежності від першочерговості завдань, що постають, домінуючою може ставати та чи інша форма власності, ефективна в певному аспекті для реалізації інтересів всього суспільства і в такому розумінні вона справді виступає суспільною формою власності.

Система діалектичного балансу функції відтворення, досягнутого рівня розвитку, підтримання суспільства на певному рівні і його подальшого розвитку діє і на мікро-економічному рівні. Наприк-

лад, власник, який в першу чергу орієнтується на особистий прибуток і високу рентабельність, в гонитві за ними легко переходить межу, за якою масові звільнення і скорочення виробництва можуть зашкодити працівникам підприємств і споживачам продукції. Але з цього зовсім не випливає необхідність переходу до так званої загальнонародної власності ("югославський варіант"). Хибність цього підходу полягає в ілюзії, що колектив може бути абсолютно самостійним суб'єктом господарювання. Насправді ж це утопія, оскільки колектив підприємства неоднорідний, в ньому діють групові інтереси протилежно спрямованих векторів. Як показує досвід, нічим не врівноважене панування групового егоїзму колективу не дає можливості ефективно модернізувати підприємство і галузь. Якщо вже говорити про загальнонародну або національну власність, то її справжнім суб'єктом повинен бути парламент, якому виборці делегують право розпорядження національним багатством. Ця установа затверджує бюджет і, отже, встановлює певний баланс між пріоритетними завданнями суспільства.

Як це не парадоксально, саме персоніфікований приватний власник, що несе повну відповідальність за наслідки своєї господарської діяльності, найбільш зацікавлений в модернізації підприємства, відповідності його обладнання потребам науково-технічного прогресу. І в цьому плані саме він реалізує стратегічні інтереси суспільства в цілому, хоча це може розходитись з інтересом конкретного колективу, вірніше найменш кваліфікованої його частини. (Високі кваліфіковані працівники

цінують наявність творчого компоненту у виробничому процесі, більше зацікавлені в переході економіки на нові технології).

В цілому ж загальна тенденція трансформації структури власності на мікроекономічному рівні визначається науково-технічною революцією. Вона з об'єктивною необхідністю веде до неухильного зростання творчого компонента навіть у найнижчих ланках безпосереднього виробництва цього процесу, вимагає постійного підвищення якості робочої сили. Процес управління виробництвом також стає все складнішим, потребує високої професійної підготовки і навіть таланту. За таких умов стає все важче поєднувати в одній особі функції власника і управлінця. На практиці це призводить до того, що хоча номінально управляючі вибираються радою директорів, насправді останні все більше починають контролювати обрану власниками акцій раду директорів. Тобто нехильно збільшується різниця між формальним і реальним власником. Одночасно зростає свідомість колективу, його орієнтація на довгострокові цілі розвитку підприємства. Все більша частина робітників здатна "піти на суспільний договір, котрий вимагав би від них забезпечити додатковий інвестиційний капітал за рахунок свого фонду заробітної платні в обмін на більший доступ до керування підприємствами." Причому, "під час погіршення кон'юнктури, коли традиційна фірма звільняє робітників або припиняє свою діяльність, члени керованого ними підприємства можуть прийняти рішення про зниження своєї платні, зменшення своєї частки в прибутку ... самокеровані підприємства здатні

підключати такі резерви, як творча активність, енергія і відданість робітників, в ступені, якою, ймовірно, ніколи не зможуть досягти корпорації, що належать утриманцям акцій, навіть коли там існує система участі найманих робітників в прибутках" (Роберт А. Даль. Введение в экономическую демократию., М.-1991.С.94,97). За таких умов колектив, здатний скорегувати фонд платні задля розвитку виробництва може наймати менеджерів-управлінців і делегувати їм повноваження, що стосуються стратегії розвитку підприємства. (Задля часткової модернізації виробництва отримують розповсюдження різноманітні "гуртки якості"). Зараз в одних США таких самокерованих підприємств вже понад десять тисяч, що складає близько дев'яти відсотків трудового населення, а динаміка їх зростання досить вражаюча. Що стосується традиційних підприємств так званого "корпоративного капіталізму," то тут ініціатива в управлінні залишається за приватним власником, але неуклінно зростає участь колективу у прийнятті управлінських рішень ("система участі"). Якщо в першому випадку менеджер отримує право *в межах змішаного компенсувати вадди, притаманні колективу як суб'єкту економічної діяльності, то в другому колектив "урівноважує" приватний інтерес власників.*

Передбачаю закид на мою адресу, чи ж з нашим рівнем технології і якістю робітничого і управлінського персоналу орієнтуватись на новітні форми економічної організації?! Я вважаю, що набагато конструктивніше мати вірний орієнтир перспективи на майбутнє, ніж закликати "почати

все спочатку", повернутись на триста років, але не в пошуках третього шляху, а з метою переходу до первісного ринкового капіталізму. До речі нагадаю, що первісне його накопичення проходило в жорстоких соціальних конфліктах, які лише в Європі забрали десятки тисяч життів, і це при тій умові, що тоді не було ні соціальної інфраструктури, а ні системи освіти, фундаментальної науки, охорони здоров'я, соціального захисту тощо.

Взагалі, якщо вже бути методологічно послідовним, то для реалізації цілісного системного підходу для аналізу наших економічних проблем необхідно сказати про те, про що, до речі, чудово знають на Заході, а саме - чого все ж таки "не може" ринок. Адже про те, що він "може", ми безперервно чуємо і читаємо в усіх засобах масової інформації.

Головною метою ринкових механізмів є максимізація і стабілізація прибутку, і тому головною метою ринкової конкуренції, як це не парадоксально, є ...монополія. Так так, саме прагнення монополізувати своє вигідне становище на ринку з метою отримання максимального прибутку! Саме нерозуміння цього факту і спроби переведення монополізованої промисловості виробництв на "самофінансування" остаточно розвалили економіку СРСР. В майбутньому наслідки від подібного "роздержавлення" монопольних монстрів можуть бути ще більш жахливими.

Ринок сам по собі має антиекологічну спрямованість, без жорстких, щоб не сказати жорстоких економічних санкцій з боку держави він безжалісно руйнує оточуюче середовище. Не думаю, що когось треба переконувати в тому, що на Ук-

раїні припустима межа втручання в природу давно перейдена.

Ринкові відносини органічно пов'язані з безмежним розширенням попиту на товари і послуги, отже їх функціонування часто-густо призводить до великих витрат ресурсів на товари, які зовсім не є першочерговими для суспільства і навіть вироблення товарів, які знаходять попит, але не потрібні і не корисні людині (наприклад наркотики).

Видатні мислителі всіх країн звернули увагу на те, що ринок сам по собі відштовхує справжню культуру, адже ж ринковий механізм формується за рахунок масового попиту (і одночасно формує цей попит), а справжні твори мистецтва і науки, як правило, адекватно можуть оцінити лише наступні покоління.

Для того, щоб в цьому пересвідчитись, достатньо лише переглянути назви книжок на незчисленних лотках, і сьогоднішній репертуар наших кінотеатрів. Якщо така страшна експансія так званої "масової культури", проти якої намагаються боронитися всі цивілізовані країни (навіть ті, що її виробляють в величезній кількості, буде продовжуватись і надалі, то нікому буде відроджувати духовність нашої нещасної України. Невже цього не розуміють наші Президент і Парламент?!

Взагалі за допомогою ринкових механізмів неможливо в принципі встановити справедливі пропорції в платні не тільки представників так званої "продуктивної" і "розумової" праці, але навіть управлінського і виробничого персоналу на одному підприємстві. Все має залежати від національних пріоритетів, цінносних орієнтацій, що панують у сус-

пільній свідомості. На жаль тут у нас все більше перемагають люмпенські установки щодо людини розумові праці як тунеядця, який жирує на народні гроші, і тому засуджуєш діловий бізнес.

Ринок не розрахований на вироблення довгострокових прогнозів, він живе сьогоднішнім і тому майже байдужий до фундаментальної науки, якщо вона не обіцяє безпосереднього зиску. Зазначу, до речі, що складності подальшого економічного розвитку, з якими зараз зіткнулись далекосхідні країни, багато в чому зумовлені практичною відсутністю власної фундаментальної науки. Думаю, ще один рік такого розвалу наших наукових структур, який триває зараз, і Президент України на засіданні, присвяченому другій річниці Незалежності, уже не зможе сказати, що ми володіємо великим кадровим і науковим потенціалом. Якщо ж додати до цього існування і на сьогодні в структурі міжнародного поділу праці ринкових механізмів ціноутворення, які приводять до нерівноправних економічних стосунків, внаслідок яких відбувається перерозподіл прибутку на користь розвинених країн, то стає цілком зрозуміло, чому визначні вчені по проблемах глобалістики зі знаменитого "Римського клубу" в своїй останній доповіді за 1991 рік під назвою "Перша глобальна революція" дійшли висновку, протилежного висловлюванням нашого Президента. Вони вважають, "що за допомогою ринкових механізмів глобальні проблеми сучасності взагалі неможливо вирішити". (Докладніше аналіз провідних тенденцій суспільного розвитку здійснено - в моїй статті під назвою "Нова соціально-економічна

модель: від утопії до ... міфу?!" в третьому номері українсько-канадського щоквартальника "Політологічні читання" за цей рік).

Що ж крокує на зміну класичній ринковій економіці, окрім нових форм економічного регулювання з боку держави? В першу чергу на зміну вільному ціноутворенню і жорсткій конкуренції, що дестабілізує суспільство, приходить система взаємного узгодження інтересів, партнерства, пошуків взаємоприпустимих рішень. В Америці цей механізм здебільшого реалізується завдяки взаємоузгодженню, розподілу сфер впливу між могутніми корпоративними об'єднаннями, в Європі розповсюджене державне посередництво, яке базується перш за все на ретельному врахуванні загальнонаціональних інтересів і пріоритетів.

Не все так просто і з безробіттям. Існує традиційний погляд, що воно стимулює до більш якісної і самовідданої праці, оскільки виробник постійно боїться втратити роботу. Насправді ж високотехнологічні суспільства вже досить давно дійшли до того, що "... можна все ж таки говорити про те, що гарантована зайнятість, яка надається багатьом японським робітникам і службовцям, стала однією з головних підвалин успіху японських компаній - в досягненні високого рівня продуктивності і якості, ..." (Д.Грейсон молодший, Карл О'Делл. Американський менеджмент на порозі ХХІ века. М.-1991.-С.169). До речі, американці зовсім не бояться "відкривати Америку" в пошуках нових шляхів, що забезпечують ефективність економіки. Наприклад, на багатьох підприємствах автомобілебудування 80% робітників, що наймаються

першими, складають основу кадрового потенціалу фірми, отримують гарантію пожиттєвої зайнятості, а 20% хоча і можуть бути звільненими в ситуації "надзвичайних обставин", з часом отримують право бути переведеними до "основного" складу. Я думаю, що наші робітники з їх психологією "прикріплення" до місця роботи радо прийняли б японський досвід пожиттєвого найму і згодилися б заради гарантованого робочого місця нести досить великі матеріальні збитки.

Взагалі так звані "гнучкі" виробництва робіт, на яких за кілька годин можна обнови асортимент продукції, що виготовляється, змінили пануючі багато десятиліть стереотипи ринкової економіки. Можливість адресного випуску товарів малими серіями, розрахованого на конкретного споживача, призвела до того, що головним принципом сучасної економіки все більше стає теза: "брати за основу споживачів, а не ринки!". Виробничі витрати перестають бути головним критерієм доцільності випуску товару. За рахунок залучення науки до виробництва дуже скорочується час розробки і впровадження товарів. Ринок збуту стає все менше "вільним" і все більше так званим "сегментованим", адже кожне підприємство розробляє свою "екологічну нішу" споживачських запитів. У все більшій мірі конкурентність товару забезпечує не за рахунок зниження витрат і, відповідно ціни, а за рахунок пропонування товарів, які мають принципово нові якості і тому весь час знаходяться поза ринковою конкуренцією в прямому і переносному сенсах. Отже сучасна економіка все більше починає працювати за зако-

нами, протилежним законам вільного ринку! В цьому зв'язку відомий фахівець з менеджменту і дизайну відзначає: "Занадто велике упирання на прибутковість, як це не парадоксально, навпаки, стримує її досягнення," одним із дивних... наслідків скорочення життєвого циклу товарів стало прагнення фірм розраховувати не на те як багато, а на те, як мало товарів вони можуть виробити" (Пилдич Дж.Путь к потребителю., М.-1991.-С.38,48).

Наш співвітчизник В.І.Терещенко, який не одне десятиліття працював в економічних управлінських структурах США, також вважає, що в наш час змінюється і характер конкурентної боротьби. Зараз перемагає той, хто першим запропонує на ринок щось найновіше. ... У кінцевому підсумку американці дійшли висновку, що вирішальне значення в процесі інновацій, в усьому науково-технічному прогресі має кваліфікація вчених. Перемагає і повинна перемагати країна, яка матиме вчених найвищої кваліфікації. (Терещенко В.І. Наука керувати. Бесіди економіста. - Київ.- 1989.- С.30,38).

Якщо все ж говорити про жорстоку конкуренцію, яка зараз дійсно точиться, то це перш за все конкуренція за впровадження в економіку нових поколінь інформаційних обчислювальних систем, що дозволяють максимально швидко прогнозувати і задовольняти попит. І нехай наші прибічники так званої "невидимої руки" Адама Сміта, яка регулює пропорції економіки за допомогою ринкової стихії, не лякають тим, що для прорахування цінових співвідношень на весь асортимент товарів потрібна начебто обчислю-

вальна машина, для встановлення якої ледве вистачить території всієї України. Справа в тому, що для справжнього прогнозного планування зовсім нема потреби прораховувати всі ринкові пропорції, досить обчислити лише певні основні показники, які встановлюються за спеціальними методиками (що, до речі чудово, робиться на Заході за допомогою так званої "системи балансів", яку розробив В.Леонтьєв).

Мене можуть запитати: які конкретні пропозиції до зміни проекту Конституції я можу внести в світлі вищесказаного? По-перше, хочу підкреслити: як на мене, то вироблення і прийняття чіткої, послідовної і розумної доктрини антикризової програми є набагато важливішим, терміновішим і конструктивнішим, ніж прийняття нової Конституції (яку знову будемо весь час виправлять і все ж ... не виконувати) Відверто кажучи, судячи з того, що весь час нав'язується через засоби масової інформації як у нас, так і в Росії, інколи складається враження, що ніяких плідних ідей, окрім якнайшвидшої передачі землі "всім хто побажає", продажу підприємств "всім хто захоче купити", в тому числі підприємцям з інших країн, у наших економістів просто нема. До речі, про продаж підприємств західному капіталу навіть такий переконливий прибічник ринкової економіки, яким є відомий угорський економіст Корнаї підкреслює:

"Ми повинні встановити законодавчі обмеження тотальному вторгненню іноземного капіталу. Замість того, щоб придушувати інтереси іноземного капіталу бюрократичними заборонами, ми повинні якомога чіткіше визначити межі нашої гостинності"

(Корнаї Я.Путь к свободной экономике.-М.,1990,с.126).

Отож не буду займатися формулюванням окремих положень майбутньої Конституції. Дозволю собі лише процитувати документ, головні ідеї якого в тій чи іншій формі зафіксовані в програмах соціал-демократичних і соціал-християнських партій які довгий час були і залишаються правлячими в багатьох країнах Європи. Я вважаю, що головний зміст положень цього документа, в якому наголошується неприпустимість як марксистського тоталітаризму, так і ринкових анархій, в той чи інший спосіб повинен бути сформульований в нашій Конституції." Є блага загальні, пов'язані не з кількістю, а з якістю, потребу в яких не можуть задовольнити ринкові механізми. Не всі людські потреби піддаються логіці ринку. Не всі блага можна продати і купити. Звичайно, ринкові механізми дуже зручні: вони допомагають краще використати ресурси, сприяють обміну товарами, а головне - беруть за основу бажання людей. Проте механізми ці здатні привести і до "ідолоукліинства" перед ринком, коли вже не помічають благ, котрі за своєю природою не можуть стати товаром" (100 лет християнського соціалістического учения.-М.,1991,с.52).

Передбачаю голоиний контраргумент тому, про що я пишу. Цей аргумент широко застосовують економісти Б.Пінксер, Л.Піяшева, М.Шмельов та інші. Він полягає в тому, що соціал-демократична модель начебто довела в західних країнах свою повну неспроможність і була замінена консервативно-лібералістичною. Проте у науковій літературі все більше обгрунтування знаходить гі-

потеза, згідно з якою соціально-економічні системи розвинених країн працюють в гнучкому, так званому "маятниковому" ритмі. Справді реалізація соціал-демократичних програм може призводити до певного зниження темпів суто економічного розвитку. Але розширення соціальних програм сприяє накопиченню суспільством духовного потенціалу, що в майбутньому дозволять проводити якісні структурні перебудови економіки на основі вищої якості робітничої сили.

Окрім того, дії консерваторів, орієнтованих на тотальну денационалізацію економіки згортання механізмів контролю ринкової системи завжди рано чи пізно призводять до зростання соціально-політичної напруги, гасіння якої в свою чергу вимагає повернення до соціал-демократичної орієнтації, нехай навіть за рахунок певного зниження темпів економічного розвитку. Адже чим більше відпускається з-під жорстокого контролю ринкова стихія, тим більше зростає поляризація доходів і рівнів життя різних соціальних верств, тим в більшій мірі ринок починає реагувати на запит багатих, а не бідних, бо саме перші мають фінансові можливості формувати попит. Ось чому "у 80-і роки маятник суспільних соціально-політичних настроїв, очевидно, пішов у бік консервативного індивідуалізму і свободи підприємництва в ім'я зростання ефективності виробництва. Проте суспільний консенсус з приводу необхідності соціальних заходів підтримки для груп населення не було зруйновано. Принципове значення має той факт, що консервативне правління у 80-і роки в жодній

країні Заходу не призвело до демонтажу інститутів соціальної інфраструктури-соціального страхування, медичного обслуговування, освіти (саме до такого демонтажу, посиляючись начебто на західний досвід закликає дехто з наших "ділових" людей - О.Ш.). Наступне десятиліття, можливо, принесе відродження реформаторських цінностей більшої соціальної справедливості, кооперації, солідарності взаємозв'язку людей, відбудеться зворотний рух маятника соціальних і психологічних установок в масовій свідомості" (Дубинин С.К. Все дальше на "дальний Запад" - М.-1990.-С.115).

Не будемо забувати, що ринок як відкрита нерівноважна система сам по собі є фактор значної дестабілізації і потребує, особливо в кризових ситуаціях загального зубожіння більшості населення ефективного контролю з боку державної влади. Отож хочу запитати: невже ми, як і команда Єльцина, що проводить відверто антинародну політику, теж будемо співати з голосів Хайєка, Фрідмана, Сакса, інших представників чикагської школи монетаризму, які фактично проповідують своєрідний ринковий екстремізм? Саме до їх концепцій радить підходити дуже обережно видатний американський економіст Д.Гелбрейт. Саме про них він казав, що "ті, хто радить повертатись до так званого вільного ринку, впадають у психічне відхилення клінічного характеру. Це явище, якого у нас на Заході нема, яке б ми не стали терпіти, яке б не могло вижити". Хоча, думаю, на жаль тут справа далеко не в психічній патології. Лібералізм, якому, подібно до марксизму, за ідеал править матеріальний економічний

інтерес, чого, до речі, і не приховує Фрідман, є *принципово космополітичним*. На жаль за розмовами прибічників класичної ринкової ідеології про оптимальність єдиного економічного простору, рельєфно зневажа до національної культури, та й до культури взагалі. То невже праві російські політологи, які майже не приховують, що розглядають нові державні утворення на території колишнього СРСР як бутофорські і тимчасові, і що Україна як досі пленталась, так і далі буде плентатись в хвості Росії? Невже нас знову чекає, як влучно висловився Президент Л.Кравчук в своїй промові "повернення до "всеросійської кочегарки і СНДівської житниці тепер уже з ринковим ухилом", і знов-таки під диктат Росії, яка сама швидкими темпами перетворюється у сировинний придаток інших країн.

Скажу відверто: мене дуже турбує, що на тлі кризи, яка швидко поглиблюється, під неперервним тиском і спонуканнями "швидше!швидше!" наш Президент і Парламент оберуть до болю знайому стратегію швидких і "очевидних" рішень тепер уже під гаслом "Даешь рынок!". Але скажіть відверто: чи так вже суттєво відрізняється за згубними наслідками більшовицька повна націоналізація від гайдарицької тотальної денационалізації, на яку нас зараз штовхають, стверджуючи, що Росія нас значно випередила в реформах? Все це, як казав Гегель, протилежності одного і того ж. Але чергового Великого Стрибка, або Грандіозного Експеременту наш народ вже просто не витримає. Тому щиро бажаю Президенту і уряду знайти саме третій шлях розвитку нашої економіки. Бо перші два ведуть в минуле, а не в майбутнє, ведуть у безодню!